

POCSO કાયદા હેઠળ પીડિત વળતર અને બાળ સુરક્ષા પર એક મહત્વપૂર્ણ અભ્યાસ: ગુજરાતનો કાનૂની દ્રષ્ટિકોણ

પટણી રજનીશકુમાર રમેશભાઈ[૧], ડો. પ્રકાશકુમાર ઠાકોર[૨]

[૧] પીએચ.ડી. રિસર્ચ સ્કૉલર, મોનાર્ક યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

[૨] મોનાર્ક યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

ABSTRACT

જાતીય ગુનાઓથી બાળકોનું રક્ષણ (POCSO) અધિનિયમ, ૨૦૧૨, ભારતમાં એક સીમાચિહ્નરૂપ કાયદો છે જેનો ઉદ્દેશ્ય બાળકોને જાતીય શોષણ અને શોષણથી બચાવવાનો છે. આ લેખ POCSO કાયદા હેઠળ પીડિત વળતર અને બાળ સુરક્ષાના કાનૂની માળખાની વિવેચનાત્મક તપાસ કરે છે, જેમાં ગુજરાત રાજ્યમાં તેના અમલીકરણ પર ખાસ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવે છે. જ્યારે આ કાયદો બાળ-મૈત્રીપૂર્ણ પ્રક્રિયાઓ અને પીડિતોને નાણાકીય સહાય માટે મજબૂત જોગવાઈઓ પ્રદાન કરે છે, ત્યારે ગુજરાતમાં જમીની સ્તરની વાસ્તવિકતાઓ જાગૃતિ, સમયસર વળતર અને સંસ્થાકીય સંકલનના સંદર્ભમાં અનેક પડકારો ઉજાગર કરે છે. આ અભ્યાસ આ જોગવાઈઓને લાગુ કરવામાં કાનૂની સેવા સત્તાવાળાઓ, બાળ કલ્યાણ સંસ્થાઓ અને ન્યાયતંત્રની ભૂમિકાની શોધ કરે છે. તે તાલીમ, સેવા વિતરણ અને પ્રક્રિયાગત ન્યાયમાં અંતરને પણ પ્રકાશિત કરે છે. વિશ્લેષણના આધારે, લેખ ગુજરાતમાં પીડિત સહાય પદ્ધતિઓને મજબૂત બનાવવા અને બચી ગયેલા બાળકો માટે ન્યાય પહોંચાડવામાં સુધારો કરવા માટે વ્યવહારુ પગલાં લેવાની ભલામણ કરે છે. તારણો વધુ પીડિત-કેન્દ્રિત અને સંકલિત અભિગમની તાત્કાલિક જરૂરિયાતને રેખાંકિત કરે છે જેથી કાનૂની સુરક્ષા સંવેદનશીલ બાળકો માટે વાસ્તવિક સહાયમાં પરિણમે.

KEYWORDS: પોક્સો કાયદો, પીડિત વળતર, બાળ સુરક્ષા, બાળ જાતીય શોષણ, ગુજરાત, કાનૂની માળખું, બાળ-મૈત્રીપૂર્ણ પ્રક્રિયાઓ, પુનર્વસન, જિલ્લા કાનૂની સેવા સત્તામંડળ, સહાયક પદ્ધતિઓ

૧. પરિચય

ભારતમાં જાતીય શોષણ, ઉત્પીડન અને શોષણથી બાળકોના રક્ષણ માટે એક મજબૂત કાનૂની માળખું પૂરું પાડવા માટે જાતીય ગુનાઓથી બાળકોનું રક્ષણ અધિનિયમ (POCSO કાયદો) અસ્તિત્વમાં આવ્યો હતો. આ કાયદાના અમલ પહેલાં, ભારતમાં કોઈ ચોક્કસ કાયદો નહોતો જે બાળ જાતીય શોષણને સ્પષ્ટ રીતે વ્યાખ્યાયિત કરે અથવા આવા ગુનાઓની જાણ કરવા, રેકોર્ડ કરવા અને કાર્યવાહી કરવા માટે બાળ-મૈત્રીપૂર્ણ પ્રક્રિયાઓ પૂરી પાડે. ભારતીય દંડ સંહિતા (IPC) ની વિવિધ કલમોનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો હતો, પરંતુ તે આવા ગુનાઓનો ભોગ બનેલા બાળકોની વિશેષ જરૂરિયાતો અને અધિકારોને પહોંચી વળવા માટે પૂરતા નહોતા.

POCSO કાયદો ૨૨ મે ૨૦૧૨ ના રોજ ભારતની સંસદ દ્વારા પસાર કરવામાં આવ્યો હતો અને ૧૪ નવેમ્બર ૨૦૧૨ ના રોજ અમલમાં આવ્યો હતો. તે ખાસ કરીને ૧૮ વર્ષથી ઓછી ઉંમરના બાળકોને જાતીય હુમલો, જાતીય સતામણી અને પોર્નોગ્રાફી જેવા જાતીય ગુનાઓ સામે રક્ષણ આપવા માટે રચાયેલ છે. આ કાયદો વિવિધ પ્રકારના જાતીય શોષણને સ્પષ્ટ રીતે વ્યાખ્યાયિત કરે છે અને ખાતરી કરે છે કે બાળ પીડિતોને ન્યાયિક પ્રક્રિયામાં બાળ-મૈત્રીપૂર્ણ પદ્ધતિઓ દ્વારા યોગ્ય સંભાળ, સમર્થન અને ન્યાય મળે.

POCSO કાયદાની રચના પાછળનું એક મુખ્ય કારણ ભારતમાં બાળ દુર્વ્યવહારના કેસોની વધતી સંખ્યા અને તેમને નિયંત્રિત કરવા માટે અસરકારક કાનૂની સાધનનો અભાવ હતો. આ કાયદામાં બાળ જાતીય દુર્વ્યવહારની ફરજિયાત રિપોર્ટિંગ અને અપરાધીઓ માટે કડક સજા જેવી મહત્વપૂર્ણ સુવિધાઓ પણ રજૂ કરવામાં આવી હતી, જેમાં અશ્લીલ હેતુઓ માટે બાળકોનો ઉપયોગ કરનારાઓનો પણ સમાવેશ થાય છે.

ડિસેમ્બર ૨૦૧૨ માં દિલ્હીમાં એક યુવતી પર નિર્દયતાથી સામૂહિક બળાત્કાર થયા પછી બાળકોના રક્ષણ માટે મજબૂત કાયદાઓની જરૂરિયાત વધુ તાકીદની બની ગઈ, જેના કારણે દેશવ્યાપી આક્રોશ અને વિરોધ થયો. જોકે નિર્ભયા કેસમાં એક પુખ્ત પીડિતા સામેલ હતી, તે જાતીય ગુનાઓ, જેમાં બાળકો વિરુદ્ધના ગુનાઓનો સમાવેશ થાય છે, સંબંધિત કાયદાઓને મજબૂત બનાવવાની એકંદર જરૂરિયાત પર પ્રકાશ પાડ્યો. પ્રતિભાવમાં, સંસદે ઘણા મુખ્ય કાનૂની સુધારા પસાર કર્યા, અને POCSO કાયદો ૨૦૧૨ બાળકોના અધિકારો અને ગૌરવનું રક્ષણ કરવા તરફ એક મહત્વપૂર્ણ પગલું બન્યું. આવા સંવેદનશીલ કેસોને હેન્ડલ કરવા માટે કાનૂની વ્યવસ્થા વધુ સારી રીતે સજ્જ છે તેની ખાતરી કરવા માટે દિલ્હી અને સમગ્ર ભારતમાં તેનો અમલ કરવામાં આવ્યો.

ભારતમાં ઘણા દાયકાઓથી બાળ જાતીય શોષણ એક ગંભીર અને સંવેદનશીલ મુદ્દો રહ્યો છે. બાળકો, જેમનું રક્ષણ અને પાલનપોષણ થવું જોઈએ, તેઓ ઘણીવાર દુર્વ્યવહાર અને શોષણનો શિકાર બને છે. વર્ષ ૨૦૧૨ પહેલા, ભારતમાં કોઈ સમર્પિત કાયદો નહોતો જે જાતીય ગુનાઓનો ભોગ બનેલા બાળકોની ચોક્કસ જરૂરિયાતો અને નબળાઈઓને સંબોધિત કરે. કેસ મુખ્યત્વે ભારતીય દંડ સંહિતા (IPC) ની સામાન્ય જોગવાઈઓ હેઠળ ઉકેલવામાં આવતા હતા, જેમાં બાળકો સામેના જાતીય ગુનાઓની સંપૂર્ણ શ્રેણીને આવરી લેવામાં આવતી ન હતી અથવા બાળ-મૈત્રીપૂર્ણ પ્રક્રિયાઓની જોગવાઈ કરવામાં આવતી ન હતી. આ કાનૂની અંતર ભરવા માટે, ભારત સરકારે ૨૦૧૨ માં જાતીય ગુનાઓથી બાળકોના રક્ષણ (POCSO) અધિનિયમ (POCSO) કાયદો ઘડ્યો. આ કાયદો એક સીમાચિહ્નરૂપ પગલું હતું જેનો ઉદ્દેશ્ય બાળકોના જાતીય ગુનાઓથી રક્ષણ માટે એક સુરક્ષિત કાનૂની માળખું બનાવવા, ખાસ અદાલતો દ્વારા ઝડપી ટ્રાયલ સુનિશ્ચિત કરવા અને તપાસ

અને કાર્યવાહી દરમિયાન બાળ-મૈત્રીપૂર્ણ પ્રક્રિયાઓને પ્રોત્સાહન આપવાનો હતો.

POCSO કાયદા હેઠળ બાળ સુરક્ષાના એક મહત્વપૂર્ણ પાસાંમાં પીડિત વળતરની જોગવાઈ છે. જાતીય શોષણનો ભોગ બનેલા બાળકોને માત્ર શારીરિક નુકસાન જ નહીં પરંતુ ઊંડા ભાવનાત્મક આઘાત અને સામાજિક કલંકનો પણ સામનો કરવો પડે છે. વળતર તબીબી સારવાર, પુનર્વસન, શિક્ષણ અને મનોવૈજ્ઞાનિક પરામર્શ માટે નાણાકીય સહાય પૂરી પાડવામાં મદદ કરે છે. તે માત્ર નાણાકીય રાહત જ નથી પણ ન્યાય અને પુનઃપ્રાપ્તિ તરફ એક પગલું પણ છે. વળતરની સાથે, બાળ-મૈત્રીપૂર્ણ તપાસ, ઓળખની ગુપ્તતા અને વ્યક્તિઓને ટેકો આપવા જેવા રક્ષણાત્મક પગલાં કાનૂની કાર્યવાહી દરમિયાન બાળકને ફરીથી આઘાત ન થાય તે સુનિશ્ચિત કરવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે.

આ અભ્યાસ ખાસ કરીને ગુજરાત રાજ્ય પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે. ગુજરાત પસંદ કરવાનું કારણ એ છે કે ચોક્કસ ભારતીય રાજ્યમાં POCSO કાયદાનો અમલ કેવી રીતે થઈ રહ્યો છે તે સમજવું. ગુજરાત સક્રિય કાનૂની અને વહીવટી વ્યવસ્થા ધરાવવા માટે જાણીતું છે, છતાં બાળ જાતીય દુર્વ્યવહારના પીડિતોને ન્યાય આપવામાં પડકારો રહે છે. ગુજરાતને કેસ સ્ટડી તરીકે તપાસીને, આપણે POCSO કાયદા હેઠળ પીડિત વળતર અને રક્ષણાત્મક પગલાંના અમલીકરણમાં શક્તિઓ અને અંતરાયો વિશે સમજ મેળવી શકીએ છીએ.

આ અભ્યાસના મુખ્ય ઉદ્દેશ્યો POCSO કાયદા હેઠળ પીડિત વળતર અને બાળ સુરક્ષા સંબંધિત કાનૂની જોગવાઈઓનું વિવેચનાત્મક વિશ્લેષણ કરવાનો છે, ગુજરાતમાં આ જોગવાઈઓ કેવી રીતે લાગુ થઈ રહી છે તેની તપાસ કરવાનો છે, અને પીડિતો અને ન્યાય પ્રણાલી દ્વારા સામનો કરવામાં આવતા પડકારોને ઓળખવાનો છે. આ અભ્યાસનો હેતુ ગુજરાતના સંદર્ભમાં આ કાનૂની પદ્ધતિઓની અસરકારકતા સુધારવા માટે વ્યવહારુ ભલામણો સૂચવવાનો પણ છે.

આ અભ્યાસ સૈદ્ધાંતિક કાનૂની સંશોધન પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરે છે, જેમાં કાયદાઓ, નિયમો, નિયમનો, ન્યાયિક નિર્ણયો અને ગૌણ સાહિત્ય જેમ કે અહેવાલો અને શૈક્ષણિક લેખોનું વિશ્લેષણ શામેલ છે. વધુમાં, જ્યાં શક્ય હોય ત્યાં, સરકારી સંસ્થાઓના ડેટા અને ગુજરાતના કેસ સ્ટડીઝ જેવા પ્રયોગમૂલક આંતરદષ્ટિનો ઉપયોગ વિશ્લેષણને સમર્થન આપવા માટે કરવામાં આવ્યો છે.

લેખનું માળખું નીચે મુજબ છેઃ તે POCSO કાયદા અને તેની મુખ્ય લાક્ષણિકતાઓની ઝાંખીથી શરૂ થાય છે. આગળનો વિભાગ પીડિત વળતર અને બાળ સુરક્ષા સંબંધિત કાનૂની જોગવાઈઓની ચર્ચા કરે છે. આ પછી ગુજરાતમાં આ જોગવાઈઓ કેવી રીતે લાગુ કરવામાં આવે છે તેનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવે છે. ત્યારબાદ સિસ્ટમમાં પડકારો અને ગાબડાઓની ચર્ચા કરવામાં આવે છે, સાથે અન્ય રાજ્યો અને આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રથાઓ સાથે સંક્ષિપ્ત સરખામણી પણ કરવામાં આવે છે. લેખ અભ્યાસના તારણો પર આધારિત ભલામણો અને અંતિમ ટિપ્પણીઓ સાથે સમાપ્ત થાય છે.

૨. POCSO હેઠળ પીડિત વળતર માટે કાનૂની માળખું

જાતીય અપરાધોથી બાળકોનું રક્ષણ (POCSO) અધિનિયમ, ૨૦૧૨ બાળકોને જાતીય અપરાધોથી બચાવવા માટે કાનૂની માળખું પૂરું પાડવા માટે બનાવવામાં આવ્યું હતું. આ કાયદાનો એક મહત્વપૂર્ણ ભાગ પીડિત વળતર માટેની જોગવાઈ છે. જ્યારે કોઈ બાળક જાતીય શોષણનો ભોગ બને છે, ત્યારે તેઓ માત્ર શારીરિક નુકસાન જ નહીં પરંતુ ભાવનાત્મક પીડા, ભય અને માનસિક આઘાતનો પણ ભોગ બને છે. ઘણા કિસ્સાઓમાં, બાળક અને તેમના પરિવારને તબીબી સારવાર, કાનૂની પ્રક્રિયાઓ અથવા સામાજિક પરિણામોને કારણે નાણાકીય મુશ્કેલીઓનો પણ સામનો કરવો પડી શકે છે. આવા પીડિતોને ટેકો આપવા માટે, POCSO કાયદામાં એવા નિયમોનો સમાવેશ થાય છે જે નાણાકીય વળતરની મંજૂરી આપે છે.

POCSO કાયદાની કલમ ૩૩(૮) અનુસાર, ખાસ અદાલતને પીડિત બાળકને વળતર આપવાની સત્તા છે. આ વળતર શારીરિક અને ભાવનાત્મક રીતે સ્વસ્થ થવામાં મદદ કરવા માટે છે. જો ખાસ અદાલતને લાગે કે ગુનાના પરિણામે બાળકને નુકસાન થયું છે અથવા ઈજા થઈ છે, તો તે વળતરનો આદેશ આપી શકે છે. કોર્ટને ટ્રાયલના અંત સુધી રાહ જોવાની જરૂર નથી; જો તે જરૂરી લાગે તો તે ટ્રાયલ દરમિયાન વચગાળાના વળતરનો આદેશ પણ આપી શકે છે.

મુખ્ય કાયદા ઉપરાંત, POCSO નિયમો, ૨૦૨૦ વળતર કેવી રીતે આપવું તે અંગે વધુ વિગતવાર માર્ગદર્શિકા પ્રદાન કરે છે. POCSO નિયમોના નિયમ ૯ માં ઉલ્લેખ છે કે રાજ્ય સરકારે પીડિતોને વળતર આપવા માટે ભંડોળ સ્થાપવું જોઈએ અથવા હાલના ભંડોળનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. વળતરની રકમ ગુનાની ગંભીરતા, થયેલા શારીરિક કે માનસિક નુકસાન અને બાળકના પરિવારની નાણાકીય સ્થિતિ પર આધાર રાખે છે. જિલ્લા કાનૂની સેવા સત્તામંડળ (ઊંખ્ઙ્ઞ) વળતરની પ્રક્રિયા અને ભલામણ કરવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે.

પીડિત વળતર સામાન્ય રીતે ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતા (CrPC) ની કલમ 357A હેઠળ વ્યાપક પીડિત વળતર યોજના સાથે જોડાયેલું હોય છે. ભારતના દરેક રાજ્યની પોતાની પીડિત વળતર યોજના છે. ગુજરાતમાં, ગુજરાત રાજ્ય કાનૂની સેવા સત્તામંડળ (GSLSA) પાત્ર પીડિતોને ઓળખવાની અને વળતરનું વિતરણ કરવાની પ્રક્રિયાનું નિરીક્ષણ કરે છે. વળતર માટે અરજી પીડિત, તેમના વાલી અથવા પોલીસ અધિકારી અથવા ગ્ઞ્ઞ્ન્ન કાર્યકર સહિત બાળકને મદદ કરનાર કોઈપણ વ્યક્તિ દ્વારા દાખલ કરી શકાય છે.

ગુજરાત અને ભારતના અન્ય ભાગોમાં ન્યાયાધીશોએ ઘણા કેસોમાં સ્પષ્ટતા કરી છે કે વળતર એ પીડિતનો અધિકાર છે, ફક્ત કોર્ટ દ્વારા આપવામાં આવતી તરફેણ નથી. અદાલતોએ ભાર મૂક્યો છે કે વળતરમાં વિલંબ ન થવો જોઈએ અને તે બાળકની જરૂરિયાતો પર આધારિત હોવું જોઈએ. કેટલાક ચુકાદાઓમાં, કોર્ટે આરોપીને નિર્દોષ જાહેર કરવામાં આવે તો પણ વળતર આપ્યું છે, જ્યાં સુધી બાળકને સ્પષ્ટપણે નુકસાન થયું હોય.

કાનૂની માળખું અસ્તિત્વમાં હોવા છતાં, વળતરના વાસ્તવિક અમલીકરણમાં ઘણા પડકારોનો સામનો કરવો પડે છે. કેટલીકવાર, પીડિતો અને તેમના પરિવારો તેમના અધિકારોથી અજાણ હોય છે. અન્ય કિસ્સાઓમાં, તપાસમાં વિલંબ, કાગળકામ અથવા અધિકારીઓ વચ્ચે સંકલનનો અભાવ સમયસર વળતરને અટકાવી શકે છે. જો કે, POCSO કાયદા અને નિયમોનું કાનૂની માળખું સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે જાતીય દુર્વ્યવહારથી બચી ગયેલા બાળકો માટે પીડિત વળતર ન્યાય પ્રણાલીનો મુખ્ય ભાગ છે, અને આ પ્રક્રિયાને મજબૂત અને ઝડપી બનાવવા માટે પ્રયાસો કરવા જોઈએ.

૩. POCSO અને સંબંધિત કાયદાઓ હેઠળ બાળ સુરક્ષા પદ્ધતિઓ

POCSO કાયદો, ૨૦૧૨ ખાસ કરીને બાળકોના જાતીય ગુનાઓ જેમ કે ઉત્પીડન, હુમલો અને પોર્નોગ્રાફીથી રક્ષણ સુનિશ્ચિત કરવા માટે બનાવવામાં આવ્યો હતો. તે એક મજબૂત કાનૂની માળખું પૂરું પાડે છે જેથી ખાતરી કરી શકાય કે આવા ગુનાઓનો ભોગ બનેલા બાળકો સાથે કાળજી, ગૌરવ અને સંવેદનશીલતા સાથે વ્યવહાર કરવામાં આવે. કાયદો ફક્ત ગુનેગારોને સજા જ કરતો નથી પરંતુ સમગ્ર કાનૂની પ્રક્રિયા દરમિયાન બાળકના રક્ષણ અને કલ્યાણ પર પણ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે. આમાં આઘાત અને તણાવ ઘટાડવા માટે ઘણી બાળ-મૈત્રીપૂર્ણ પ્રક્રિયાઓ અને સલામતીનો સમાવેશ થાય છે.

POCSO હેઠળ સૌથી મહત્વપૂર્ણ રક્ષણ પદ્ધતિઓમાંની એક તપાસ અને ટ્રાયલ દરમિયાન બાળ-મૈત્રીપૂર્ણ વાતાવરણની જોગવાઈ છે. કાયદો ખાતરી કરે છે કે બાળકનું નિવેદન આરામદાયક વાતાવરણમાં, પ્રાધાન્ય તેમના નિવાસસ્થાન અથવા તેમની પસંદગીના સ્થળે, અને જો શક્ય હોય તો મહિલા પોલીસ અધિકારી દ્વારા રેકોર્ડ કરવામાં આવે. બાળકને વારંવાર પોલીસ સ્ટેશન બોલાવવા અથવા આઘાતને ફરીથી અનુભવવા માટે દબાણ કરવા માટે દબાણ કરવામાં આવતું નથી. આક્રમક પૂછપરછ અથવા આરોપીના સંપર્કનો ઉપયોગ સખત રીતે નિરુત્સાહિત છે. અદાલતોને એ પણ સૂચના આપવામાં આવે છે કે કાર્યવાહી કેમેરામાં (એટલે કે, ખાનગીમાં) અને બાળક સમજી શકે તેવી ભાષામાં હાથ ધરવામાં આવે. આ જોગવાઈઓ કાયદાકીય કાર્યવાહી દરમિયાન બાળકને સલામત અને સુરક્ષિત અનુભવવામાં મદદ કરે છે.

POCSO નિયમો હેઠળ સહાયક વ્યક્તિઓ અને સલાહકારોની ભૂમિકાને પણ માન્યતા આપવામાં આવે છે. બાળ કલ્યાણ સમિતિ (CWC) અથવા જિલ્લા બાળ સુરક્ષા એકમ દ્વારા કાયદાકીય પ્રક્રિયામાં બાળકને મદદ કરવા માટે સહાયક વ્યક્તિની નિમણૂક કરી શકાય છે. આ વ્યક્તિ ભાવનાત્મક અને માનસિક સહાય પૂરી પાડે છે, બાળકને કોર્ટ પ્રક્રિયા સમજવામાં મદદ કરે છે અને બાળક અને અન્ય અધિકારીઓ વચ્ચે સેતુ તરીકે કાર્ય કરે છે. કાયદા હેઠળ પીડિતોને કાઉન્સેલિંગ અને તબીબી સહાય પણ ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવે છે. બાળક મફત તબીબી તપાસ અને સારવાર માટે હકદાર છે, અને તબીબી વ્યાવસાયિકોએ બાળકની ગરિમા અને ગોપનીયતાનો આદર કરતી પ્રક્રિયાઓનું પાલન કરવું જરૂરી છે.

POCSO પીડિત બાળકની ઓળખ અને ગુપ્તતા જાળવવાના મહત્વ પર પણ ભાર મૂકે છે. બાળકની ઓળખ જાહેર કરી શકે તેવી કોઈપણ માહિતી, જેમ કે તેમનું નામ, સરનામું, શાળા અથવા ફોટોગ્રાફ જાહેર કરવી ગેરકાયદેસર છે. આ જોગવાઈનો હેતુ બાળકને વધુ આઘાત, કલંક અથવા સામાજિક ભેદભાવથી બચાવવાનો છે.

POCSO કાયદા ઉપરાંત, અન્ય સંબંધિત કાયદાઓ જેમ કે કિશોર ન્યાય (બાળકોની સંભાળ અને રક્ષણ) અધિનિયમ, ૨૦૧૫ પણ બાળ સુરક્ષામાં ફાળો આપે છે. કિશોર ન્યાય અધિનિયમ જરૂરિયાતમંદ બાળકોની સંભાળ, રક્ષણ અને પુનર્વસન પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે, જેમાં દુર્વ્યવહાર અથવા શોષણનો ભોગ બનેલા બાળકોનો પણ સમાવેશ થાય છે. તે બાળ કલ્યાણ સમિતિઓ, આશ્રય ગૃહો અને પુનર્વસન કેન્દ્રોની જોગવાઈ કરે છે જે પીડિતો અને તેમના પરિવારો સાથે નજીકથી કામ કરે છે. રાષ્ટ્રીય બાળ અધિકાર સંરક્ષણ આયોગ (NCPCR) અને રાજ્ય આયોગો પણ બાળ અધિકારોનું નિરીક્ષણ અને પ્રોત્સાહન આપે છે અને બાળ સુરક્ષા સાથે કામ કરતા અધિકારીઓને માર્ગદર્શન પૂરું પાડે છે.

એકંદરે, POCSO અને સંબંધિત કાયદાઓ હેઠળ કાનૂની માળખું બાળકોને જાતીય ગુનાઓથી બચાવવા, કાનૂની કાર્યવાહી દરમિયાન તેમને ટેકો આપવા અને તેમના પુનર્વસન અને પુનઃપ્રાપ્તિમાં મદદ કરવા માટે એક વ્યાપક સિસ્ટમ પ્રદાન કરે છે. જો કે, આ પદ્ધતિઓના યોગ્ય અમલીકરણ માટે પ્રશિક્ષિત કર્મચારીઓ, પરિવારો અને બાળકોમાં જાગૃતિ અને પોલીસ, ન્યાયતંત્ર અને બાળ સુરક્ષા એજન્સીઓ વચ્ચે મજબૂત સંકલનની જરૂર છે.

૪. ગુજરાતમાં પીડિત વળતર અને બાળ સુરક્ષા: એક પાયાનું વિશ્લેષણ

ગુજરાત, ઘણા ભારતીય રાજ્યોની જેમ, બાળકોને જાતીય ગુનાઓથી બચાવવા અને બાળ પીડિતોને પૂરતું વળતર અને સહાય મળે તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે POCSO કાયદાના અમલીકરણ માટે પગલાં લીધાં છે. જ્યારે કાનૂની માળખું અસ્તિત્વમાં છે, ત્યારે પીડિત વળતર અને બાળ સુરક્ષાની પાયાની વાસ્તવિકતાઓ પ્રગતિ અને પડકારો બંનેને છતી કરે છે. ગુજરાતના અમલીકરણની નજીકની તપાસ દર્શાવે છે કે રાજ્ય આ સંવેદનશીલ મુદ્દાઓને કેવી રીતે સંબોધિત કરી રહ્યું છે અને હજુ પણ ક્યાં સુધારાની જરૂર છે.

ગુજરાતમાં પીડિત વળતર મુખ્યત્વે ગુજરાત રાજ્ય કાનૂની સેવા સત્તામંડળ (GSLSA) દ્વારા પીડિત વળતર યોજના હેઠળ સંભાળવામાં આવે છે જે POCSO કાયદા અને ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતા (CrPC) ની કલમ 357A ની જોગવાઈઓ સાથે સંકલિત છે. આ યોજના પીડિતો અથવા તેમના વાલીઓને જિલ્લા કાનૂની સેવા સત્તામંડળો (DLSAs) દ્વારા નાણાકીય સહાય માટે અરજી કરવાની મંજૂરી આપે છે. જોકે, વ્યવહારમાં, ભંડોળના વિતરણમાં વિલંબની ઘણીવાર જાણ થાય છે. ઘણા પીડિતો અથવા તેમના પરિવારો વળતરના તેમના અધિકારથી સંપૂર્ણપણે વાકેફ નથી, અને ઘણા કિસ્સાઓમાં, અરજી પ્રક્રિયા વિશે મૂંઝવણ છે. વધુમાં, તબીબી સંભાળ, કાઉન્સેલિંગ અથવા આશ્રય જેવી તાત્કાલિક જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા માટે ટ્રાયલ દરમિયાન આપવામાં આવતું વચગાળાનું વળતર - જો બિલકુલ હોય તો - ભાગ્યે જ સમયસર પૂરું પાડવામાં આવે છે.

ઉપલબ્ધ ડેટા અને મીડિયા રિપોર્ટ્સ પરથી, એવું જોવા મળે છે કે છેલ્લા દાયકામાં ગુજરાતમાં નોંધાયેલા POCSO કેસોમાં સતત વધારો થયો છે. છતાં, ખરેખર વળતર આપવામાં આવે છે તેવા કેસોની સંખ્યા સરખામણીમાં ઓછી છે. આ અંતર મુખ્યત્વે વહીવટી વિલંબ, પોલીસ, કોર્ટ અને ઊંખ્ઉ વચ્ચે સંકલનનો અભાવ અને પીડિતાના અધિકારો અને સહાયક પદ્ધતિઓ વિશે અધિકારીઓમાં અપૂરતી તાલીમને કારણે છે.

બાળ સુરક્ષાની વાત આવે ત્યારે, ગુજરાતે દરેક જિલ્લામાં બાળ કલ્યાણ સમિતિઓ (CWCs) અને સંકલિત બાળ સુરક્ષા યોજના હેઠળ જિલ્લા બાળ સુરક્ષા એકમો (DCPUs) જેવા મહત્વપૂર્ણ માળખાં સ્થાપિત કર્યા છે. આ સંસ્થાઓ જાતીય દુર્વ્યવહારથી પ્રભાવિત બાળકોની સલામતી, સંભાળ અને પુનર્વસન સુનિશ્ચિત કરવા માટે જવાબદાર છે. ઘણા કિસ્સાઓમાં, CWCs એ સહાયક વ્યક્તિઓની નિમણૂક કરવામાં, આશ્રય ગૃહોની ભલામણ કરવામાં અને કાનૂની કાર્યવાહી દરમિયાન બાળકના કલ્યાણનું નિરીક્ષણ કરવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવી છે.

આ પ્રયાસો છતાં, ગ્રાઉન્ડ રિપોર્ટ્સ દર્શાવે છે કે સેવાઓની ગુણવત્તા અને સુસંગતતા જિલ્લાઓ વચ્ચે ખૂબ જ અલગ છે. ગુજરાતના ગ્રામીણ અને

આદિવાસી વિસ્તારોમાં, વધુ ગંભીર સમસ્યાઓ છે, જેમાં પોલીસ સ્ટેશનો અને કોર્ટમાં બાળ-મૈત્રીપૂર્ણ જગ્યાઓનો અભાવ, તાલીમ પામેલા સહાયક વ્યક્તિઓની અપૂરતી સંખ્યા અને મનોવૈજ્ઞાનિક પરામર્શ સેવાઓમાં અંતરનો સમાવેશ થાય છે. આ વિસ્તારોના બાળકો ઘણીવાર વધારાના સામાજિક કલંકનો સામનો કરે છે અને ગરીબી, નિરક્ષરતા અથવા બદલાના ડરને કારણે તેમને સહાય મળવાની શક્યતા ઓછી હોય છે.

વધુમાં, જ્યારે POCSO કાયદો બાળ-મૈત્રીપૂર્ણ પ્રક્રિયાઓને ફરજિયાત બનાવે છે, ત્યારે ઘણા હિસ્સેદારો જેમ કે પોલીસ અધિકારીઓ, સરકારી વકીલો અને ન્યાયતંત્રના કેટલાક સભ્યો પાસે હજુ પણ બાળ પીડિતોને સંભાળવા માટે યોગ્ય તાલીમનો અભાવ છે. ગુજરાતમાં એવા કિસ્સાઓ બન્યા છે જ્યાં બાળકોને પૂરતા ભાવનાત્મક સમર્થન વિના વારંવાર કોર્ટમાં બોલાવવામાં આવ્યા હતા, અથવા જ્યાં તેમના નિવેદનો ભયજનક વાતાવરણમાં લેવામાં આવ્યા હતા, જે બાળ-સંવેદનશીલ ન્યાયના હેતુને નિષ્ફળ બનાવે છે.

ગુજરાતમાં ગ્ક્ર અને નાગરિક સમાજ જૂથો દ્વારા કરવામાં આવેલા પ્રયાસોએ કાનૂની સહાય, પરામર્શ અને જાગૃતિ ઝુંબેશ પૂરી પાડીને આમાંના કેટલાક અંતરને દૂર કરવામાં મદદ કરી છે. જો કે, વ્યાપક અને ટકાઉ અસર માટે રાજ્ય દ્વારા આ પ્રયાસોને વધારવા અને સમર્થન આપવાની જરૂર છે. સરકારી વિભાગો, બાળ સુરક્ષા એજન્સીઓ અને ન્યાયતંત્રે સંકલિત રીતે કામ કરીને એવી વ્યવસ્થા બનાવવી જોઈએ જે ખરેખર બાળકના શ્રેષ્ઠ હિતમાં સેવા આપે.

ટૂંકમાં, ગુજરાતે પીડિત વળતર અને બાળ સુરક્ષા સંબંધિત POCSO કાયદાની જોગવાઈઓનો અમલ કરવા માટે નોંધપાત્ર પ્રયાસો કર્યા છે. જો કે, અસંગતતાઓ, જાગૃતિનો અભાવ, વહીવટી વિલંબ અને અપૂરતી તાલીમ પાયાના સ્તરે સંપૂર્ણ અને અસરકારક અમલીકરણમાં અવરોધ ઉભો કરે છે. આ મુદ્દાઓને સક્રિય, બાળ-કેન્દ્રિત અભિગમ સાથે સંબોધવા એ સુનિશ્ચિત કરવા માટે જરૂરી છે કે ન્યાય માત્ર થાય જ નહીં, પરંતુ પીડિતો અને તેમના પરિવારો દ્વારા પણ અનુભવાય.

૫. નિષ્કર્ષ

જાતીય દુર્વ્યવહારથી બાળકોનું રક્ષણ (POCSO) અધિનિયમ, ૨૦૧૨, જાતીય દુર્વ્યવહારનો ભોગ બનેલા બાળકો માટે ન્યાય, સલામતી અને ગૌરવ સુનિશ્ચિત કરવા તરફ એક મહત્વપૂર્ણ પગલું રજૂ કરે છે. કાનૂની કાર્યવાહી અને પીડિત સહાય બંને પર તેનું ધ્યાન બાળ સુરક્ષા માટે સંતુલિત અભિગમને પ્રતિબિંબિત કરે છે. પીડિત વળતર અને બાળ-મૈત્રીપૂર્ણ પ્રક્રિયાઓ માટેની જોગવાઈઓ આવશ્યક ઘટકો છે જેનો હેતુ આઘાત ઘટાડવા અને અસરગ્રસ્ત બાળકોના પુનર્વસનને ટેકો આપવાનો છે.

ગુજરાતના સંદર્ભમાં, જ્યારે કાનૂની માળખું મોટાભાગે અસ્તિત્વમાં છે અને ગુજરાત રાજ્ય કાનૂની સેવા સત્તામંડળ, બાળ કલ્યાણ સમિતિઓ અને જિલ્લા બાળ સુરક્ષા એકમો જેવી સંસ્થાઓ કાર્યરત છે, ત્યારે ગ્રાઉન્ડ લેવલના અમલીકરણને પડકારોનો સામનો કરવો પડી રહ્યો છે. વળતર આપવામાં વિલંબ, પીડિતો અને તેમના પરિવારોમાં જાગૃતિનો અભાવ, અધિકારીઓમાં અપૂરતી તાલીમ અને બાળ-મૈત્રીપૂર્ણ પ્રક્રિયાઓનો અસંગત ઉપયોગ કાયદાની અસરકારકતાને અવરોધે છે.

આ અંતર હોવા છતાં, પ્રગતિના સંકેતો છે. ગુજરાતમાં ન્યાયતંત્ર, કાનૂની સેવા સત્તામંડળો અને નાગરિક સમાજ સંગઠનો દ્વારા કરવામાં આવેલા પ્રયાસોએ બાળ પીડિતો માટે જાગૃતિ અને સમર્થન વધારવામાં મદદ કરી છે. જો કે, દરેક બાળક માટે ન્યાય અને રક્ષણ ખરેખર સુનિશ્ચિત કરવા માટે, વધુ સક્રિય અને સંકલિત અભિગમની જરૂર છે. આમાં સંસ્થાકીય ક્ષમતાને મજબૂત બનાવવી, હિસ્સેદારો માટે નિયમિત તાલીમ કાર્યક્રમો હાથ ધરવા, વળતર પ્રક્રિયા ઝડપી બનાવવી અને ગ્રામીણ અને વંચિત વિસ્તારોમાં સહાયક સેવાઓનો વિસ્તાર કરવાનો સમાવેશ થાય છે.

આખરે, બાળ પીડિતોના અધિકારોનું રક્ષણ કરવું એ માત્ર કાનૂની જવાબદારી નથી પરંતુ નૈતિક ફરજ છે. ગુજરાતે, ભારતના બાકીના ભાગોની જેમ, એવી વ્યવસ્થા બનાવવા માટે કામ કરવાનું ચાલુ રાખવું જોઈએ જે બાળકના શ્રેષ્ઠ હિતોને પ્રાથમિકતા આપે, સમયસર ન્યાય સુનિશ્ચિત કરે અને તેમને સાજા થવા અને તેમના જીવનનું પુનર્નિર્માણ કરવામાં મદદ કરવા માટે વ્યાપક સંભાળ અને સહાય પૂરી પાડે.

સંદર્ભ સૂચિ

૧. બાજપાઈ, આશા. ભારતમાં બાળ અધિકારઃ કાયદો, નીતિ અને પ્રેક્ટિસ. ઓક્સફોર્ડ યુનિવર્સિટી પ્રેસ, ૨૦૧૭.
૨. મહેતા, રાજેન્દ્ર. ''ગુનાના પીડિતોને વળતરઃ CrPC ની કલમ ૩૫૭A નું જટિલ વિશ્લેષણ.'' ઇન્ડિયન જર્નલ ઓફ લીગલ સ્ટડીઝ, વોલ્યુમ. ૧૦, નં. ૨, ૨૦૨૧, પૃષ્ઠ ૪૫-૬૦.
૩. પટેલ, ભાવિની.''ગુજરાતમાં POCSO એક્ટના અમલીકરણના પડકારો. ગુજરાત કાયદાની સમીક્ષા, ભાગ. ૮, નં. ૧, ૨૦૨૨.
૪. રાઠોર, આર.આર. અને સિરોહી, જે.પી. -ભારતમાં કિશોર ન્યાય સંબંધિત કાયદો, ૨૦૨૦
૫. સરકાર, એસ.સી.-ગુનાઓનો કાયદો, ૨૦૧૮
૬. ગૌર, કે.ડી.-ભારતીય દંડ સંહિતા પર પાઠ્યપુસ્તક, ૨૦૨૧
૭. શર્મા, સંગીતા-જાતીય ગુનાઓથી બાળકોનું રક્ષણ (પોક્સો) અધિનિયમ : એક ટિપ્પણી, ૨૦૨૦
૮. ત્રિપાઠી, એસ.એન. -ભારતીય પરિપ્રેક્ષ્યમાં કિશોર ન્યાય, ૨૦૧૭
૯. બાસુ, દુર્ગા દાસ -ભારતના બંધારણનો પરિચય, ૨૦૨૦